СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Мария Атанасова Йовчева,
Катедра „Българска литература и теория на литературата“
Филологически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“

на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“
област **2. Хуманитарни науки**
професионално направление **2.1. Филология. Български език (История на българския език)**

Автор: **Христина Милева Тончева-Тодорова**
Тема: **СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ ЧИНЪ НА СВАТО БОГОЯВЛЕНИЕ (ТЕКСТОЛОГИЯ И РЕДАКЦИИ)**

Общо описание на представените материали. Със заповед № Р33-5360/18.11.2016 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура по защита на дисертационния труд на Христина Тончева-Тодорова на тема „Старобългарският ЧИНЪ НА СВАТО БОГОЯВЛЕНИЕ (Текстология и редакции)“ за придобиване на научната степен „доктор на филологическите науки“ в област 2. Филологически науки, професионално направление 2.1. Филология. Български език (История на българския език). Предоставеният на журито комплект материали (на хартиен и електронен носител) по защитата е в съответствие с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва всички документи, посочени като необходими за процедурата.

Предложеният дисертационен труд съдържа 443 страници и има следните дялове: два пролога (въведения), 14 глави, додатък към Речник-индекса на Синайския евхологий, пет приложения с публикувани текстове, новобългарски превод на Богоявленския чин, лексикален индекс, съкращения на първичните източници (ръкописи и старопечатни книги), издания на новозаветните перикопи от проучваните последования, съкращения на лексикографските източници, цитирана литература.

Актуалност на тематиката. Трудът на Хр. Тончева-Тодорова се вписва в изключително актуално за съвременната медиевистика направление, свързано с проучването на средновековните литургически паметници. Насочен е към една от най-трудните за изследване богослужебни книги, чиито преписи показват голяма вариативност в състава, структурата и езика. За разлика от календарните сборници, Евхологият не е изграден около структуроорганизиращ принцип (рамка). Макар и да има едно постоянно ядро от последования, обединени в стабилни групи (евхаристийни, таинства, различни типове чинове), той остава през цялото Средновековие твърде неустановен по отношение на включените треби и допълнителни статии. Освен това в славянския свят Евхологият се разделя основно на две самостоятелни книги (Служебник и Требник) със собствена традиция и приложение. Специално бих искала да изтъкна, че две обстоятелства правят избора на темата особено сполучлив. От една

страна, Богоявленският чин е сред най-важните компоненти в разглежданата литургическа книга, който е илюстративен за нейната дълга и сложна вековна история на византийска и славянска почва. От друга страна, за разлика например от литургиите, диахронната текстологична картина на това последование в славянския свят не е изяснена цялостно според данните от първичните източници.

Работата на Хр. Тончева е основана върху надеждна изворова база (60 ръкописни и 6 печатни паметника от различен произход и тип) и без да се ограничава в определен времеви срез, обхваща цялото Средновековие (представените кодекси са от X до XVIII в.). Съвсем оправдано акцентът пада върху южнославянските свидетели, които говорят за битуването на обемен и вариращ масив от евхологични и други текстове за Богоявление, за преплитането на иновативни и консервативни тенденции дори в един препис, а едновременно с това отразяват особености на различни локални версии на византийския Евхологий. Разпространението на Богоявленския чин в разнообразни по правопис, език и потекло ръкописи предпоставя също и значението на тези източници за лингвистични заключения. Така, въпреки нестихващия вековен интерес към евхологичните последования, формирал и богата изследователска традиция, Хр. Тончева успява да намери перспективна проблематика.

Познаване на проблема. Дисертацията показва, че Тончева познава много добре основните трудове по разработваната тема. Тя привлича както филологически, така и литургически и богословски изследвания върху славянската и византийската книжнина. Използвани са и немалко публикации за преводаческите школи и изобщо за преводите в средновековните български земи. Информацията за първичните източници е почерпана не само от каталози и описания (с базови археографски, кодикологически и правописни данни), но и от текстологични разработки върху други компоненти на съответния ръкопис, чрез което Тончева постига сравнително цялостна характеристика на дадения кодекс.

Тук бих препоръчала единствено библиографията за символиката на водата в старозаветните религиозно-исторически представи и в християнската традиция, а също и за формирането и развитието на Водосвета, да се разшири с препратки към обобщителни и енциклопедични статии. По темата съществува огромна научна литература, която не може и не е нужно да бъде цитирана, но трябва да бъде отбелязана чрез някои обзорни публикации.

Методика на изследването. Трудът се отличава с концептуалност, стремеж да се осмислят многостранно фактите и методологическа и терминологична издържаност. Избраният подход на изследователката да се концентрира върху един компонент от Евхология е оправдан, тъй като, от една страна, дори и най-ранните оцелели преписи на тази книга са нееднородни, съдържат различни текстови пластове и именно диахронното изследване на отделни техни съставки по различни писмени свидетели води до научно коректни и значими резултати. Принципно това важи за всички богослужебни книги, изградени от последования (служби) с отворена структура, но

специално трябва да подчертая, че поради редица фактори (сложна византийска история, вариативност на всички структурни равнища, включване на различен тип текстове, продължителна липсва на унификация на старопечатните издания и др.) Богоявленският чин създава много големи затруднения за текстово изследване. Затова текстологичното проучване не е сведено само до езиковите маркери, а обхваща комплекс подбрани от Тончева показатели на макро- и микроравнище, като отчита и византийския материал. Особено сполучлив е подходът да се проучат отделно и изграждащите Богоявленския чин елементи, тъй като в рамките на една и съща функционална цялост те могат да имат нееднаква текстологична характеристика и да са заети от различни източници. В този аспект бих посочила също и правилността на решението на Тончева да представи лексикалната дублетност обособена по отделните компоненти на самия Богоявленски чин, а не в общ речник. Така авторката се придържа към много добър модел, продуктивен за изследване на богослужебни последования с вариращ текст и композиция. Достойнство на работата е, че оценява фактите не само от филологическа гледна точка, но ги поставя в необходимия литургически и социо-културен контекст, извън който е невъзможно да бъде интерпретиран средновековният богослужебен текст.

Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите. Тончева успява да систематизира и осмисли немалък по обем първичен материал от различен тип текстове и това придава убедителност на заключенията, а също става основа за изводи в различни проблематични полета. Безспорно авторката изгражда сравнително пълна текстологическа картина за Богоявленския чин в славянското Средновековие от най-ранния период до етапа на относително стабилизиране, като типологизира източниците, показва принадлежността им към дадена редакция на базата на определени композиционни и езикови критерии, отделя пластовете в по-късните преписи. Направена е филиация на използваните ръкописи и издания и са маркирани възловите етапи в развитието на това последование: архаична редакция, свързана със Синайския евхологий (X в.); по-късни южнославянски редактирани версии, някои от които също произлизат от глаголическото наследство; атонски свидетели; редакции след XIV в., отразени и в печатните източници. Приносен момент е, че са подложени на аргументирано преразглеждане редица частни въпроси от историята на средновековната литургическа книжнина в дискусия с досегашни постановки (например, споделям основателната критика на мнението на Т. Афанасиева за Зайковския требник като представител на светогорската редакция).

Погледнат в по-общ план, трудът на Тончева допринася за обогатяване и детайлизиране и на научните представи за средновековната южнославянска преводна литература, за механизмите на нейното развитие и отношенията ѝ с източнославянската писмена култура, за книжовните школи и техните преводачески принципи. Той свидетелства за ролята на Кирило-Методиевото евхологично наследство в цялата балканска книжнина чак до Късното средновековие. Подобен консерватизъм може да се приеме за специфичен именно за Евхология, защото го

различава от другите литургически книги (например, от химнографските сборници, които след XV в. скъсват с архаичната традиция). С изнесените данни за късните регистрации на някои силно изолирани и архаични старобългарски текстове Тончева показва, че писменото битуване на старинните глаголически евхологични компоненти не е ограничено само в славянски кодекси, възникнали в Светите земи (както беше известно досега), но се разпростира и в късната южнославянска практика. Така по косвен път трудът допринася за решаването на един частен, но възлов и силно дискутиран проблем на старобългаристиката – мястото на създаване на Синайския евхологий. Много важно постижение също е изясняването на някои процеси в късносредновековната южнославянска книжнина – например, бих посочила извода за стремежа към архаизация през XVII и XVIII в. или пък конкретните заключения за макрожанровите тенденции в богослужебните кодекси. Несъмнена е и извороведската стойност на труда на Тончева, тъй като са разкрити непознати или слабо известни досега първични източници и е публикуван немалък корпус от старобългарски текстове, придружен от византийски паралели и критически апарат. Изнесените данни и направените заключения са значими и за българската историческа граматика, особено за историческа лексикология и лексикография. Изготвените речници всъщност са малки конкорданси с лексикални редици (общо 460 лексикални дублети), включващи понякога повече от две славянски съответствия по различните преписи на един и същ текст. От една страна, те служат като отправна точка за бъдещи изследвания и за прецизиране на дейността на средновековните преводачески центрове на Балканите, а от друга, допринасят за разширяване на историческия речник на българския език.

Преценка на публикациите и личния принос на дисертанта. Хр. Тончева представя голям брой публикации по проблематиката на дисертационния труд в наши и чуждестранни сборници и научна периодика, включително и в реферирани издания.

Бих обобщила, че работата на Хр. Тончева-Тодорова е приносна в методологически, текстологичен, лингвистичен и извороведски аспект. Като съчетава изследователска част с публикация на текста и речник, тя следва най-добрите образци на медиевистиката за въвеждане в научно обращение на средновековни писмени паметници.

Авторефератът отговаря на съдържателните и формалните изисквания и отразява подробно съдържанието и приносите на труда.

Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати. Като оценявам приносния характер на труда, смятам, че в най-скоро време той трябва да бъде издаден като монография. Единствено бих направила три препоръки за неговата структура. По мое мнение в сегашния си вид работата е твърде сегментирана; могат да се обобщят четири или повече глави и в тях като подглави да вместят сегашните на принципа на субординацията. Например, текстологията да се обедини в две глави (първата за архаичната редакция и нейните рефлекси, а втората –

за късните редакции); друга глава да бъде посветена на развитието на отделни компоненти (старозаветните и новозаветните четива, молитвата на св. патриарх Софроний), а като трета да остане лексикалното проучване. Също така, частта от заключението, в която се реферират изследванията върху Богоявленския чин във византийската и славянската книжнина, би следвало да отиде в увода. Добре би било да се добавят за съпоставка данните от среднобългарския евхологий № 12 от Библиотеката на Йерусалимската гръцка патриаршия (XIV в.), издаден от Е. Велковска (Velkovska 1996; включен в използваната литература), който също спада към архаичната текстова разновидност на Богоявленския чин.

И така, в заключение на изложеното ***убедено препоръчвам на почитаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на филологическите науки“*** на Христина Тончева-Тодорова за нейния труд „Старобългарският ЧИНЪ НА СВѢТО БОГОѢАВЛЕНИЕ (Текстология и редакции)“.

/Доц. д-р Мария Йовчева/

26.01.2017 г.

Пловдив